

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXXI (3/2024)

nadesłany: 16.08.2024 r. – przyjęty: 18.10.2024 r.

Alicja SZERŁĄG*

„Węzły” w międzykulturowej sieci pogranicza kulturowego

“Nodes” in the Intercultural Network of Cultural Borderlands

Abstrakt

Wprowadzenie. Spojrzenie na pogranicze kulturowe przez pryzmat specyficznego dla niego środowiska społecznego ujawnia zróżnicowanie kulturowe nieustannie produkowane i reprodukowane w wyniku zachodzących na nim interakcji społecznych. W efekcie pogranicze staje się międzywęzłowym obszarem przemieszczania i deterytorializacji, wieloskalnym miejscem bliskości, komunikacji, identyfikacji, transformacji oraz uniwersalizacji. Właściwa mu wielostronna styczność generuje polifonię zjawisk o wielokształtnej postaci, które w różnych konfiguracjach wysycają realność pogranicza kulturowego, czynią z niego swoistą organizację społeczną i nadają mu strukturę sieci mocowanej węzłami symptomatycznymi dla niej. Tego rodzaju sieć ma charakter otwarty i podlega nieustannym modyfikacjom na skutek funkcji, jakie pełnią w niej te węzły, a mianowicie: agregacyjnej, strukturyzującej, ekskluzywnej oraz augmentacyjnej. Towarzyszą temu procesy odróżniania i uwspólniania, tworzące swoisty układ kulturowy ogniskujący się w międzykulturowości.

* e-mail: alicja.szerlag@uwr.edu.pl

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Instytut Pedagogiki, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska

University of Wrocław, Faculty of Historical and Pedagogical Sciences, Institute of Pedagogy, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Poland

ORCID: 0000-0002-0773-3245

Cel. Celem opracowania jest zidentyfikowanie węzłów w międzykulturowej sieci pogranicza kulturowego, aby wskazać na integracyjną rolę międzykulturowości w procesie tworzenia wspólnoty w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo.

Metody i materiały. Przegląd i krytyczna analiza literatury przedmiotu dokonana w perspektywie konstrukcjonistycznej.

Wyniki. W wyniku przeprowadzonych analiz wyszczególniono następujące węzły w międzykulturowej sieci pogranicza kulturowego: komunikacyjno-interakcyjny, lokalno-swojski, wspólnotowy, narodowo-ojczyźniany oraz obywatelsko-patriotyczny. W swej istocie ujawniają one znaczące sfery pośród różnorodności kulturowej, w odniesieniu do których dokonują się procesy (auto)identyfikacji mieszkańców pogranicza, konstruowane są ich tożsamości oraz budowana jest międzykulturowa wspólnota.

Słowa kluczowe: społeczna organizacja pogranicza kulturowego, transformacja, uniwersalizacja, sieć, węzły sieciowe, międzykulturowa wspólnota.

Abstract

Introduction. A perspective on cultural borderlands through the prism of their specific social environment reveals a cultural diversity constantly produced and reproduced due to social interactions taking place within them. The borderland becomes an inter-nodal area of movement and deterritorialization, a multi-scalar place of proximity, communication, identification, transformation, and universalization. Its inherent multifaceted contact generates a polyphony of phenomena of diverse forms, which, in various configurations, saturate the reality of the cultural borderland, *i.e.*, a social organization in the structure of a network anchored by symptomatic nodes. This type of network is open and subject to constant modification due to the functions performed by nodes, namely: aggregative, structuring, exclusive, and augmentative. This is accompanied by processes of differentiation and commonality, creating a specific cultural system focused on interculturality.

Aim. The aim of this study is to identify nodes in the intercultural network of cultural borderlands and indicate the integrative role of interculturality in the process of creating a community in a culturally diverse society.

Methods and materials. A review and critical analysis of the subject literature carried out from a constructivist perspective.

Results. As a result of the analyses, nodes in the intercultural network of cultural borderlands were identified: communicative-interactive, local-familiar, national-patriotic, and civic-patriotic. Revealing significant spheres within cultural diversity, processes of (self) identification of borderland residents take place, their identities are constructed, and an intercultural community is built.

Keywords: social organization of cultural borderlands, transformation, universalization, network, network nodes, intercultural community.

Spoleczna organizacja na pograniczu kulturowym: zmienność i komplementarność

Jeśli spojrzeć na pogranicze kulturowe przez pryzmat specyficznego dla niego środowiska społecznego, to według Frederika Bartha funkcjonującym na nim grupom etnicznym można przypisać status organizacji społecznej, której cechami charakterystycznymi są zmienność i komplementarność. Każda grupa etniczna bowiem, jako element tej organizacji, utrzymuje własną granicę etniczną poprzez przypisywanie i wykluczanie jednostek, a kulturowe cechy określające jej granicę, członków grupy czy jej formy organizacyjne mogą ulegać zmianie (Barth, 2006). Co istotne,

[...] granica etniczna organizuje życie społeczne – pociąga za sobą, często w dużym stopniu, kompleksową organizację zachowań i społecznych relacji. [...] Dla utrzymywania granic etnicznych duże znaczenie mają także sytuacje kontaktu społecznego pomiędzy ludźmi z różnych kultur: grupy etniczne trwają jako znaczące jednostki tylko wtedy, gdy przynależność do nich pociąga za sobą trwanie kulturowych różnic (Barth, 2006, s. 354).

Należy przy tym podkreślić, że występujące wzajemne zależności między grupami etnicznymi, w ramach szerszego systemu społecznego, bazują

[...] na komplementarności owych grup przy uwzględnianiu niektórych z ich charakterystycznych cech kulturowych. Taka komplementarność może przyczynić się do wzrostu poziomu wzajemnych zależności lub symbiozy i tworzyć sfery, w których wyrażać się mogą cechy kulturowe poszczególnych grup, podczas gdy w sferach, w których nie mamy do czynienia z taką komplementarnością, nie istnieją też warunki sprzyjające tworzeniu organizacji w oparciu o etniczne granice – wówczas także nie będą mieć miejsca interakcje społeczne lub w interakcjach tych aktorzy nie będą odwoływać się do tożsamości etnicznych (Barth, 2006, ss. 357–358).

W ramach organizacji ukształtowanej na pograniczu kulturowym zachodzą

[...] procesy *odróżnorodniania* i *uwspólniania*, które powodują, że na obszarze tym wytwarza się swoisty układ kulturowy, gdzie elementy różnych tradycji

współwystępują – w obrębie tego samego regionu, tej samej miejscowości, tej samej rodziny, tej samej osoby. Kultury pogranicza stanowią całość nie tylko przez wymieszanie różnych wątków kulturowych, ale też często noszą znamiona *przeżyłości* – tworzą swoisty aglomerat kulturowy, tak że nie da się nawet przypisać poszczególnych cech do któregoś z obszarów stykowych (Straczuk, 2006, s. 157).

Spółeczna organizacja pogranicza kulturowego o etnicznej proveniencji konstruowana jest więc z uwzględnieniem zmienności i komplementarności zarazem, ujawniających się w relacjach zachodzących między członkami poszczególnych grup etnicznych. W efekcie zróżnicowanie kulturowe jest nieustannie produkowane i reprodukowane w wyniku społecznych interakcji (Jenkins, 1997). Dzieje się tak na skutek otwartego i zmiennego charakteru pogranicza, które jest międzywęzłowym obszarem przemieszczania i deterytorializacji, kształtującym tożsamość hybrydycznego podmiotu, w przestrzeni którego dochodzi do rozpoznawania, identyfikowania i klasyfikowania innych ludzi, konstruowania idynczności oraz „kodowania”, a w ich efekcie nadawania sensu własnym działaniom, filtrowanym przez pochodzenie etniczne i narodową przynależność (Brubaker, 2009).

Pogranicze kulturowe staje się zatem wieloskalarnym miejscem bliskości, swoistą przestrzenią kontestacji, komunikacji i stawania się, gdzie dochodzi do zaangażowania się różnych podmiotów w ponowną narrację oraz rekonstrukcję miejsca i tożsamości, wysycanych przez procesy społeczne wiążące się w swej istocie z identyfikacją (Kaiser, Nikiforova, 2006), która dokonuje się na pograniczu kulturowym w dwojakiej postaci. Otóż

[...] występujące na pograniczach grupy etniczno-kulturowe ulegają procesom ciąglego konstruowania i rekonstruowania zarówno w odniesieniu do grupy własnej (autoidentyfikacja), jak i sąsiedniej (-ich) (identyfikacja, kategoryzacja). [...] Na pograniczach odpowiednio autoidentyfikacje grupy własnej oraz w przeważającej mierze kategoryzacje grupy sąsiedniej nieustannie produkują lub reprodukują odpowiednio podobieństwa oraz zróżnicowania, które nierzadko dalece wykraczają poza zobiektywizowane podobieństwa i różnice kulturowe (Sadowski, 2020, s. 7).

Określane są one w odniesieniu do kultury każdej z grup etnicznych (zazwyczaj z perspektywy kultury własnej grupy w konfrontacji z kulturą innej grupy), która może również ulegać zmianie. W tym kontekście na znaczeniu zyskuje

[...] wizja kultury, uwypuklająca wagę dostępu do miejsc nasyconych różnicą, gdzie granica zamiast uniemożliwiania czy utrudniania spotkania staje się sposobem zarysowania styczności, dwustronności, co najmniej wielostronności

w zakresie profilowania zjawisk w sposób naturalnie odsłaniający „polimorfizm” (wielokształtność) postaci, w jakiej stają się dostępne. Sytuacja zetknięcia z innością, konfrontacji z nią, ale też szansy na wzbogacenie własnej perspektywy dzięki choćby i trudnemu doświadczeniu, stanowi sedno tego, co nazwałem „uniwersalizmem pogranicza”, gdzie uniwersalność niczego nie narzuca ani nie dyktuje, a jedynie stanowi sytuacyjnie powracające kulturowo znaczące zdarzenia (zdarzenia) w przekroju zetknięć ludzkich, często wystawiających nas na próbę wykroczenia poza własną skorupę (Witkowski, 2023, ss. 20–21).

Zatem należy zgodzić się z F. Barthem (2006), że kategorie etniczne

[...] dostarczają rodzaju organizacyjnego naczynia, w którym w różnych systemach społeczno-kulturowych można zmieścić różne ilości i formy „zawartości” kulturowej. Mogą one mieć wielki wpływ na ludzkie zachowania albo mogą też go nie mieć; mogą przenikać całe życie społeczne lub być istotne w ograniczonych sektorach aktywności (s. 353).

W powyższym kontekście należy zwrócić uwagę na procesy transformacji zachodzące w przestrzeni pogranicza kulturowego, które mimo że jest miejscem nasyconym różnicą, umożliwia dwustronne lub wielostronne profilowanie doświadczanych, zróżnicowanych kulturowo zjawisk oraz ich uniwersalizację. To profilowanie można traktować jako aktywność zorientowaną na transformację pogranicza poprzez wyodrębnianie obiektów, których one dotyczą, „[...] co sprzyja pomieszeniu «wszystkiego z wszystkim». [...] Wreszcie, przekształcając świat, podmioty ludzkie przekształcają siebie samych, ale te transformacje są najczęściej bezszelestne (*silencieuses*)” (Barbier, Marynowicz-Hetka, 2021, s. 16). Dlatego aktywność transformacyjną zorientowaną bezpośrednio wobec innego (*versus* inny) można analizować według Lecha Witkowskiego w trzech symptomatycznych dla niej kategoriach: przedmiotowych (oddziaływania „na”), podmiotowych (oddziaływania „dla”) oraz interakcyjnych (oddziaływania „wraz z”), które konstruują „[...] sytuacje czy stany procesowe, w których stosunek tego, wobec kogo/czego się działa, jest kluczowy” (Witkowski, 2020, s. 3). Wymaga to jednak uświadomienia sobie, szczególnie w ramach autoidentyfikacji i kategoryzacji dokonywanych w przestrzeni pogranicza zróżnicowanej kulturowo, relacji między wymiarami tego, co słuszne, co inne i co własne. Ta świadomość jest potrzebna, aby ukierunkować dialog i przejść

[...] od dominacji siły perswazji, redukującej różnicę, poprzez rozumienie cudzego głosu, aż po dawanie sobie do myślenia dzięki spotkaniu z punktem widzenia spoza repertuaru wcześniej dostępnych środków rozumienia siebie samego. [...] W drugim wariantcie pochwała tolerancji może zostać zredukowana do ukrytej

obojętności i odmowy wzięcia kogoś na serio pod uwagę. W trzecim wariancie afirmacja wartości spotkania z innym może zostać zdegradowana do interesownej przydatności w doraźnej perspektywie. Tymczasem otwarcie na transformację długiego trwania wymaga „adaptacji twórczej” w postaci pracy na rzecz „zadania dalekiego”, bez gwarancji sukcesu (Witkowski, 2020, s. 7).

Co istotne, realne spotkanie z innym, jak zauważa L. Witkowski (2020), z gotowością do zaangażowania we wspólnotę dialogu dla każdego może stać się szansą na przemianę postrzegania i rozumienia siebie, ale także na przemianę pozaosobową w perspektywie lokalnej, dzięki współkreowaniu zasobu kulturowego, będącego uniwersalnym układem odniesienia (Łukowski, 2006). Ujawniająca się w taki sposób uniwersalność można uznać za przesłankę kreowania kultury lokalnej, która jest złożonym systemem symboli, czyli pewnych sieci wzorów kulturowych i powiązanych z nimi znaczeń, co czyni z niej układ będący zbiorem zróżnicowanych wzorów kulturowych w danej zbiorowości lokalnej (Wojakowski, 2006).

Przyjęcie takiej perspektywy konstruowania kultury pogranicza kulturowego orientuje m.in. na jego międzykulturowy charakter, w szczególności na swoistą dla niego sieć budowaną przez węzły, będące efektem dialogu obecnego w jego przestrzeni, transformacji oraz uniwersalizacji.

Sieciowa specyfika pogranicza kulturowego

Pogranicze kulturowe poprzez umożliwienie dostępu do miejsc nasyconych różnicą, stwarza dogodne warunki dla występowania wzajemnych interakcji między grupami etnicznymi i ich członkami oraz konstruowania sfer, w których cechy kulturowe poszczególnych grup etnicznych mogą się uobecniać. Konstytuowanie się tych sfer jest skutkiem wzajemnego uczenia się jednostek odmiennych kulturowo, w wielostronnych interakcjach, zorientowanego na określone obiekty kulturowych odniesień, co powinno skutkować osiągnięciem symbiozy – międzykulturowości. W sytuacji złożoności, wielowymiarowości, jak również komplementarności pogranicza, użyteczna dla ukazania jego specyfiki staje się kategoria sieci. Jak bowiem zauważa Kevin Kelly (1995),

[...] jedyną organizacją zdolną do wolnego od nastawień rozwoju lub swobodnego uczenia się jest sieć. [...] Gęszcz sieci składa się z samych krawędzi i dlatego można w nią wejść w różnych miejscach. [...] W istocie mnogość rzeczywiście rozbieżnych elementów może pomieścić się obok siebie tylko w sieci. Żaden inny układ [...] nie może w sobie zawrzeć prawdziwej różnorodności, działając jako całość (ss. 25–27).

Tego samego zdania jest Manuel Castells (2007), według którego „Morfologia sieci wydaje się dobrze dostosowana do wzrastającej zależności interakcji i nieprzewidywalnych kierunków rozwoju, wyrastających z twórczego potencjału tych interakcji” (103), ponieważ jej cechami są: informacja, wszechobecność, sieciowa logika, elastyczność oraz łączenie się poszczególnych elementów w zintegrowany system (Castells, 2007). Cechy te wpisują się w specyfikę pogranicza kulturowego, które jest wysycane informacjami, a w istocie cechami kultury ogniskującymi się w granicach poszczególnych grup etnicznych oraz poza nimi, co skutkuje ujawnianiem się i eksponowaniem w przestrzeni pogranicza różnic i podobieństw kulturowych, dzięki czemu jedne i drugie stają się wszechobecne. Ponadto cechy te pozostają ze sobą w różnego rodzaju zależnościach i tworzą wielokształtne i komplementarne wobec siebie konfiguracje, mające jednocześnie zmienny i otwarty charakter. Wraz z zaistnieniem zdarzenia znaczącego kulturowo i konfrontacji z nim dochodzi bowiem do ich modyfikacji, przez co stają się elastyczne. W takiej właśnie postaci tworzą zintegrowany system – sieć pogranicza kulturowego.

Można zatem przyjąć, że sieć pogranicza w swej istocie ma społeczno-kulturową konotację, a jej poszczególne fragmenty (przestrzenie międzywęzłowe) to określone zasoby treściowo ustrukturyzowane i połączone ze sobą węzłami. Ta fragmentaryczność sieci, mocowana przez węzły, jest jej cechą konstytutywną, a sama natura węzłów każdorazowo determinuje typ, do którego określona sieć się zalicza (Gąsior, 2019).

Struktura sieci, mimo jej fragmentaryczności, jest całością otwartą, umożliwiającą włączanie do niej kolejnych zasobów kulturowych lub eliminowanie z niej innych na skutek różnic i podobieństw ujawniających się w interakcjach zachodzących w środowisku społecznym pogranicza. Modyfikacja sieci może dotyczyć już istniejących jej fragmentów (zasobów) lub polegać na włączaniu nowych zasobów i wbudowywaniu ich w strukturę sieci za pomocą węzłów, którym można przypisać następujące funkcje:

- agregacyjną – umożliwiającą łączenie elementów danego zasobu kulturowego w przedmiotową całość,
- strukturyzującą – sytuującą dany zasób w strukturze sieci, w miejscu odpowiadającym jego przedmiotowi, poprzez zawiązanie wspólnego (nowego) węzła z innym fragmentem sieci,
- ekskluzywną – dzięki której możliwe jest eliminowanie z zasobu określonych elementów, które nie są komplementarne z pozostałymi jego elementami, lub całego fragmentu sieci na skutek zmian o transformacyjnym charakterze, które dokonały się na pograniczu kulturowym i wysyciły jego przestrzeń,
- augmentacyjną – umożliwiającą rozwój sieci, a zatem jej rozbudowę, odtwarzanie, a w konsekwencji zmianę.

Dzięki tym funkcjom sieć staje się instrumentem odpowiednim dla wspólnot kulturowych oraz właściwych dla nich kultur, umożliwiającym ustawiczną dekonstrukcję i rekonstrukcję, a zatem transformację kulturową, która daje asumpt do wspólnoty dialogu i „twórczej adaptacji” (Witkowski, 2020, s. 7) oraz stanowi jakościową zmianę w ludzkim doświadczeniu na pograniczu kulturowym.

Natura międzykulturowej sieci pogranicza kulturowego

Ujawnienie międzykulturowej sieci pogranicza kulturowego wymaga przyjęcia perspektywy odnoszącej się do codziennych doświadczeń mieszkańców pogranicza

[...] różnicującej sąsiedztwo bezpośrednich kontaktów w regionach pogranicza etnicznego od sąsiedztwa kultur [...], bo pozwala zbliżyć się do problemu niejako od wewnątrz, z perspektywy podmiotu badania, czyli samych mieszkańców pogranicza i wypracowanych przez nich kategorii pojęciowych dotyczących świata, w którym żyją. Przy takich założeniach istotny staje się nacisk na zrozumienie lokalnego świata znaczeń, traktowanego jako unikalna i swoista sytuacja kulturowa i opisywanego idiosynkrytycznie, z uwzględnieniem relatywistycznej perspektywy społeczno-kulturowego zróżnicowania (Straczuk, 2006, s. 162).

Tego rodzaju perspektywa pozwala tym samym na zidentyfikowanie znaczących kulturowo zdarzeń, z którymi konfrontują się mieszkańcy pogranicza, a przez poddawanie ich transformacji (poprzez odróżnianie i uwspólnianie) czynią z nich lokalnie uniwersalny układ odniesienia (Łukowski, 2006). Po twórczym przetworzeniu stają się one również elementami sieci pogranicza kulturowego umiejscowionymi w niej poprzez absorpcję węzła właściwego dla ich istoty.

Przyjęcie takiej optyki powoduje, że kategorię sieci i węzłów znamienych dla niej należy analizować w odniesieniu do określonego pogranicza kulturowego, z uwzględnieniem jego złożoności, zmienności oraz uniwersalności. Pograniczem, z perspektywy którego można przedstawić międzykulturową sieć, jest tradycyjne (stare) pogranicze kulturowe (Szerłaż, 2021). Charakteryzuje się ono bowiem tym, że jest terytorialne, historyczne, o znacznym stopniu przenikania kultur, a więc również tym, że istnieją podobieństwa między grupami etnicznymi tam zamieszkującymi. Częściej przybiera postać przejściową niż stykową, nie występują na nim ostre podziały i granice między zbiorowościami, uwidacznia się przy tym ciągłość i pełność stratyfikacji społecznej między całościami społecznymi oraz, co ważne, ewoluuje ku równości kulturowej i międzykulturowym interakcjom (Babiński, 2002). Dlatego odniesienie się do spo-

łącznie wygenerowanych atrybutów przestrzeni tego pogranicza pozwala na wskazanie kluczowych węzłów w jego międzykulturowej sieci.

Pierwszemu z węzłów można przypisać postać komunikacyjno-interakcyjną, gdyż ogniskuje on w utworzonym przez siebie fragmencie sieci swoistość komunikacji oraz jakość relacji nawiązywanych w środowisku społecznym pogranicza zróżnicowanym kulturowo, uwarunkowanych odczuwaną przez jego mieszkańców potrzebą dokonywania etnicznych (auto)identyfikacji w środowisku życia, zaangażowania w podtrzymywanie wspólnoty oraz gotowości do wzajemnego rozumienia się i respektowania inności (Suzuki-Crumly, Hyers, 2004; Yampolsky, Amiot, de la Sablonnière, 2013; Chua, 2018). Doświadczanie we wskazanym kontekście dokonuje się m.in. za pomocą języka, który na styku kultur pełni dwie zasadnicze funkcje. Po pierwsze, służy porozumiewaniu się osób będących członkami odmiennych grup kulturowych, a zatem przekazywaniu i odbieraniu informacji dotyczących cech kulturowych symptomatycznych dla ich grup. Można go uznać za kluczowy w procesie budowania i utrzymywania właściwych interakcji, gdyż dzięki niemu możliwe jest poznanie, rozumienie, porozumienie i współdziałanie przedstawicieli grup odmiennych kulturowo. W tym kontekście ważna jest specyfika języka – czy jest to język dominującej grupy kulturowej, czy też przyjmuje on mieszaną postać, która nie generuje problemów komunikacyjnych między osobami odmiennymi kulturowo. Ważny jest również wybór języka – czy został on formalnie narzucony (na podstawie regulacji prawnych obowiązujących w danym państwie), czy też wybrany w sposób naturalny, w wyniku bezpośrednich, codziennych kontaktów. Pragmatyka interakcji społecznych na pograniczu kulturowym dowodzi, że mieszaną postać języka komunikacji, spontanicznie tworzona i przekazywana z pokolenia na pokolenie, jest tą, która zdecydowanie ułatwia nawiązywanie i podtrzymywanie bezpośrednich interakcji oraz tworzenie się kulturowej symbiozy (Szerląg, 2021).

Po drugie, język pełni również funkcję poznawczo-symboliczną, gdyż służy identyfikowaniu obiektów tworzących rzeczywistość społeczno-kulturową na pograniczu, wypełnianiu ich treścią, przypisywaniu i przekazywaniu znaczeń, ich wartościowaniu i trwaniu. W rezultacie przyczynia się do konstruowania przestrzeni pogranicza, w której i w odniesieniu do której zachodzą procesy transformacji i uniwersalizacji wymagające bezpośredniego udziału oraz interakcji osób uwikłanych w różnice kulturowe. Należy podkreślić, że wśród strategii interakcyjnych ujawniających się na pograniczu kulturowym dominująca jest strategia oparta na dialogu międzykulturowym, którą konceptualizują następujące czynniki: międzykulturowość, współdziałanie mimo różnic kulturowych, otwartość na inne kultury, ponadnarodowe porozumienie, wspólnota kulturowa oraz szacunek dla wspólnego dziedzictwa kulturowego. Dodatkowo strategia dialogowa czerpie ze wspólnych wartości i wspólnie podejmowanych działań ważnych dla środowiska lokalnego, a mianowicie: wartości religijnych, działań na rzecz dobra wspólnoty lokalnej, budowy wspólnej kultury, szacunku dla wspólnego dziedzictwa

kulturowego, a także swojskości, czyli uznania wielokulturowego środowiska życia za własne, dzięki któremu zachodzi proces uspołecznienia poprzez relacje zróżnicowane kulturowo (Szerląg, Urbanek, Gandecka, 2021). Tego rodzaju strategia jest zatem ważnym czynnikiem konstruowania międzykulturowej sieci pogranicza. Dlatego węzeł komunikacyjno-interakcyjny wraz z właściwym mu fragmentem sieci można uznać za wyjściowy, bo zapoczątkowujący przepływy do jej innych fragmentów.

Kolejny węzeł analizowanej sieci można określić jako lokalno-swojski. W swej istocie absorbuje on zdarzenia znaczące kulturowo, które zachodzą w bezpośredniej bliskości mieszkańców pogranicza. Lokalność w wymiarze kulturowym, według Wojciecha Łukowskiego (2006), jest zazwyczaj kojarzona „[...] z czymś, co daje poczucie odrębności, wyjątkowości i bezpieczeństwa, z czymś, co stanowi podstawę umiłowania (małej) ojczyzny, wreszcie z czymś, co może chociaż na krótko wzbudzić zainteresowanie swoją egzotyką i odmiennością” (s. 47). Tak pojmowaną lokalność, ograniczoną terytorialnie, wyznacza określony zasób wartości i symboli, który przynależy do niewielkiej liczebnie społeczności, której członkowie pozostają ze sobą w codziennych interakcjach (Łukowski, 2006), wysyconych zazwyczaj zażyłą, sąsiedzką codziennością (Wojakowski, 2006). Sąsiedztwo jest relacją kooperacyjną (niekonfliktową) oraz diadyczną, która zachodzi w obrębie jednej społeczności lokalnej. Cechami charakterystycznymi sąsiedztwa są: bliskość przestrzenna, interakcje powstałe w wyniku tej bliskości oraz element normatywny (Pyszczek, 2006). Natomiast lokalne zasoby w przeważającej mierze powstają w wyniku wspólnie doświadczanych problemów oraz dobrosąsiedzkich stosunków, a także wspólnych interesów, jednej historii, miejsca zamieszkiwania, troski o przyszłość, języka codziennej komunikacji, wiary i wartości chrześcijańskich, kultury, małej ojczyzny oraz wartości ogólnoludzkich (Szerląg, 2021). Przyjmują one postać zasobów społeczno-kulturowych i można je uznać za czynniki integrujące społeczność lokalną. Dzięki nim bowiem możliwe jest wypracowanie zasad codziennego współżycia oraz budowanie kultury pogranicza. Wyznaczają również granice swojskości i obcości. Za Bernardem Waldenfelsem (2002) należy zwrócić uwagę na to, że

[...] swojskość i obcość tworzą różnicę, która da się ująć jako wynik pewnego różnicowania, która więc zakłada stan względnego niezróżnicowania. [...] Do różnicy między własnym i obcym należy natomiast nieusuwalna *preferencja* własnego, i to nie w sensie czegoś lepszego czy wyższego, lecz w sensie odróżniania się, samoodniesienia w odniesieniu (ss. 76–77).

W tym kontekście swojskość nie odrzuca więc różnicy, ale pozwala na jej występowanie we wspólnej przestrzeni lokalności, która daje asumpt do konstytuowania się wspólnoty na pograniczu kulturowym, gdyż społeczność lokalna jest małą wspólnotą

i rozszerzonym zrzeszeniem jednocześnie (Wojakowski, 2006). W wymiarze społeczno-kulturowym jej członkowie stają się „my” jako grupa odniesienia, a „ja” poszczególnych członków kształtuje się w relacji do „my” (Muszyńska, 2014).

Z przedstawionego powyżej powodu tę wspólnotę można uznać za kolejny fragment międzykulturowej sieci, zaś właściwy jej węzeł można określić mianem wspólnotowego, którego specyfikę konstruuje poczucie jedności doświadczane przez członków. Według Jolanty Muszyńskiej (2014) „[...] członkostwo jest poczuciem, że każdy człowiek znajdujący się we wspólnocie wniósł swój wkład, aby do niej należeć, oraz ma poczucie bycia częścią tej społeczności” (s. 81). To poczucie (wyrażające się we wspólnym systemie symboli) wiąże się z powstawaniem granic (wyznaczanych przez poczucie przynależności oraz identyfikacji), a także z bezpieczeństwem emocjonalnym (osobiste inwestycje emocjonalne). Oprócz członkostwa atrybutami poczucia wspólnotowości są: dwukierunkowy wpływ – jednostki na grupę i grupy na jednostkę, eksponujący jej podmiotową rolę w funkcjonowaniu grupy, integracja i zaspokajanie potrzeb – motywujące zachowania członków wspólnoty, a także emocjonalne połączenie jednostek z grupą – przejawiające się dzieleniem wspólnymi przeżyciami (Muszyńska, 2014). W takim ujęciu „[...] poczucie wspólnotowości wiąże się z koncentracją na innych, dbaniem o nich i intymnością. Za osoby wspólnotowe uznaje się jednostki, u których dominują motywy intymności i afiliacji” (Muszyńska, 2014, s. 92). Uaktywniają się one w relacjach zachodzących między członkami wspólnoty zróżnicowanej kulturowo. Natomiast dominującą strategią w radzeniu sobie ze zróżnicowaniem kulturowym w społeczności lokalnej jest zaangażowanie się w budowanie wspólnoty (Szerłąg, Urbanek, Gandecka, 2021). Tego rodzaju strategia jest wynikiem spłotu doświadczeń historycznych oraz postaw i wyobrażeń o codziennym życiu. Konstruują ją w szczególności: pokoleniowe doświadczanie różnic kulturowych w rodzinie, zamieszkiwanie z pokolenia na pokolenie w środowisku wielokulturowym, wspólnota losów i egzystencji członków społeczności lokalnej innej narodowości, wchodzenie w bezpośrednie relacje z członkami odmiennych grup kulturowych w środowisku lokalnym, a także poczucie wspólnoty na styku kultur, wyznaczone przez lokalność i swojskość tego styku. Wskazana strategia w swej aksjologicznej postaci uwzględnia również odmienną kulturową grup i ich członków tworzących wspólnotę. Wysyca ją bowiem szacunek dla kraju pochodzenia członków wspólnoty odmiennych kulturowo, dla innych religii, języków, dziedzictwa, a także tolerancja, otwartość, współdziałanie mimo różnic oraz międzykulturowy dialog (Szerłąg, 2021). Znoszą one bariery oraz integrują we wspólnocie.

Różnice kulturowe, z którymi konfrontują się członkowie lokalnej wspólnoty powstającej na pograniczu, mają zazwyczaj narodową proveniencję, gdyż narodowość (narodowa identyfikacja) jest jednym z czynników przyczyniających się do stratyfikacji społeczno-kulturowej. Ze względu bowiem na identyfikacje narodowe dokonywane przez ludzi zamieszkujących na styku kultur określana jest ich przynależność wspólno-

towa. Dlatego węzłowi tworzącemu ten fragment sieci międzykulturowej można nadać postać narodowo-ojczyźnianego. Kategorią, do której należy się odnieść w narodowo-ojczyźnianym kontekście, jest tożsamość mieszkańców pogranicza. Otóż tożsamość ta kształtuje się na kilku poziomach: rodzinnym, lokalnym (regionalnym), narodowym, państwowym i ponadnarodowym. Co istotne,

[...] każdy z tych poziomów wysycają specyficzne treści kulturowe [dziedzictwo kulturowe], zakorzenienie w miejscu znaczącym oraz identyfikacja z nim, poczucie narodowej i kulturowej przynależności, inkluzja w odniesieniu do różnic kulturowych, poczucie obywatelskich zobowiązań wobec wspólnego państwa, a także przestrzeń wspólnoty uwrażliwiająca i otwierająca na ponadnarodowy i ponadkulturowy wymiar współbycia. Owa wielopoziomowość odzwierciedla procesulany i dialogiczny zarazem charakter doświadczenia na pograniczu kulturowym, skutkującego (auto)identyfikacją specyficzną w sensie kulturowym (Szerląg, 2021, s. 179).

Należy zauważyć, że (auto)identyfikacja w sytuacji funkcjonowania w społeczeństwie wielonarodowym ma często dualny charakter. W przypadku członków mniejszości narodowych z jednej strony wynika ona z silnej więzi z dziedzictwem kulturowym własnej grupy narodowej, które jest przekazywane w codziennej, rodzinnej socjalizacji (bądź także w edukacji szkolnej), z drugiej zaś strony świadomość bycia obywatelem państwa, w którym funkcjonuje własna mniejszość narodowa, orientuje te procesy na jego dziedzictwo kulturowe. (Szerląg, 2013). W efekcie kształtują się i przejawiają postawy zarówno wobec własnego narodu (własnej grupy kulturowej), jak i innego narodu (grupy kulturowo odmiennej) jako grupy dominującej w wielokulturowym państwie. U podstaw lokuje się świadomość pewnej odrębności kulturowej i poczucie związku z grupą „swoich” oraz świadomość ciągłości historycznego trwania tej grupy i jej zbiorowej filiacji (Bokszański, 2005). Predyktorami przynależności do własnej grupy narodowej są: język, dziedzictwo kulturowe przodków, wiara i modlitwa w języku ojczystym, a w przypadku przynależności do wielokulturowego państwa – obywatelstwo, miejsce urodzenia i życia, konieczność posługiwania się językiem państwowym, dziedzictwo kulturowe państwa oraz patriotyzm przejawiany wobec niego (Szerląg, 2021). Ta dualna narodowo konfiguracja przenika do ojczyzny subiektywnie odczuwanej przez człowieka pogranicza. Z uwagi na specyfikę funkcjonowania na styku kultur można wskazać na trzy wymiary jej identyfikowania i odczuwania: ojczyzna rodzinno-domowa (gniazdo rodzinne, ojcowizna, macierz), ojczyzna narodowa identyfikowana z perspektywy przynależności do własnej wspólnoty narodowej lub ojczyzna dualna narodowo w przypadku jednoczesnego identyfikowania się z dwoma narodami oraz mała ojczyzna (lokalna, regionalna), wysycana przez bliskość przestrzenną i swojskość, które występują

w określonym miejscu, identyfikowanym subiektywnie jako miejsce znaczące (Szerłąg, 2024). Ostatniej z ojczyzn – małej ojczyźnie – należy przypisać szczególne znaczenie, gdyż zakorzenia ona człowieka w jego świecie, w określonym miejscu i czasie, jest „[...] źródłem tożsamości jednostek i grup społecznych; łączy z kulturą, przeszłością i przyszłością; orientuje w świecie materii i w świecie idei; ułatwia odpowiedź na fundamentalne pytanie: «kim jesteśmy, skąd idziemy, dokąd zmierzamy?»» (Theiss, 2001, s. 11). Poczucie przynależności do małej ojczyzny, w której narodowe identyfikacje się przenikają, tworzy nową społeczno-kulturową jakość, która umożliwia otwieranie się na różnice i partycypację w procesie budowania międzykulturowej wspólnoty.

Zasoby narodowo-ojczyźniane międzykulturowej sieci przenikają do ostatniego z jej fragmentów – węzła obywatelsko-patriotycznego. Przestrzeń państwa poprzez aktywne obywatelstwo i patriotyzm może stać się również przestrzenią budowania wspólnoty o międzykulturowej konotacji. Jednostki wywodzące się z grup odmiennych kulturowo pozostają ze sobą w dialogowych interakcjach i mogą działać na rzecz dobra wspólnego w państwie poprzez realizację obywatelskich zobowiązań. Znaczące dla nich są wartości obywatelskie uznawane za ważne, wyrażające się głównie w szacunku do państwa oraz poprzez postawy patriotyczne (Szerłąg, 2021). Te ostatnie są swoistym stanem ducha i uczuć zróżnicowanych społecznie oraz ideowo, wpisujących się w aksjonormatywną wielość postaw wobec tej wartości, a zatem szczególnego rodzaju przywiązaniem się danej osoby do własnej ojczyzny, które może mieć emocjonalne odcienie (Śliwerski, 2017). Co istotne, obywatelskość i patriotyzm ujawniają się również we współistnieniu na pograniczu kulturowym, a poprzez przyjęcie postaci międzykulturowej obywatelskości oraz patriotyzmu otwartego stają się wartościami, dzięki którym możliwa jest przynależność do wspólnoty historycznej, do wspólnej ojczyzny oraz współdziałanie w tworzeniu nowych wartości kulturowych, moralnych i społecznych (Szerłąg, 2023). Stanowią atrybuty tożsamości państwowej członków społeczeństwa zróżnicowanego kulturowo pozostających ze sobą w interakcjach i tolerancyjnych wobec siebie nawzajem oraz wysycają przestrzeń pogranicza. Cechuje je przy tym zmienność i kontekstualność wynikająca z realiów pogranicza kulturowego i w szerszej skali – z realiów państwowych. Mimo to umożliwiają prezentowanie i negocjowanie stanowisk oraz poglądów, co sprzyja ustawicznie prowadzonemu dialogowi wewnętrznemu i zewnętrznemu, istotnemu dla procesu kształtowania społeczeństwa obywatelskiego (Nikitorowicz, 2019), a zatem obywatelskiej wspólnoty.

Każdy z ujawnionych węzłów w sobie właściwy sposób kreuje wspólnotę działającą jako całość. Zatem niezależnie od tego, do którego ze wskazanych wymiarów się odnosimy, każdy z nich otwiera na inne jej wymiary. W efekcie sieciowe zobrazowanie wielowymiarowej wspólnoty na pograniczu kulturowym ujawnia dynamiczny i twórczy potencjał pogranicza, dla którego międzykulturowość jest swoistym spoiwem, pełni bowiem funkcję integrującą.

Konkluzja

Pogranicze kulturowe jest organizacją społeczną, która przybiera postać wspólnotowej na skutek zachodzących na nim interakcji społecznych wysycanych przez międzykulturowość. Symptomatyczne dla niego zmienność i komplementarność służą odróżnieniu i uwspólnianiu zarazem, a w ich efekcie – kreowaniu wspólnej przestrzeni kulturowych odniesień komunikacyjno-interakcyjnych, lokalno-swojskich, wspólnotowych, narodowo-ojczyźnianych oraz obywatelsko-patriotycznych. Każdy z tych wymiarów pełni funkcję jednoczącą, ukierunkowującą oraz otwierającą interakcje społeczne na to, co wspólne, mimo różnic kulturowych. Zdecydowanie ujawnia się więc integrująca rola międzykulturowości, która poprzez zniesienie granic staje się wartością „[...] ze względu na proces kreowania tożsamości poprzez kontakty z innymi, opieranie wizerunku samego siebie na wizerunkach obcych i w efekcie budowanie wizerunku swojskości na konstrukcji obcości” (Nikitorowicz, 2004, s. 86). Jest wartością, dzięki której możliwe jest kształtowanie się poczucia wspólnotowości wśród odmiennych kulturowo jednostek i grup na pograniczu kulturowym, a także, w szerszej skali, w społeczeństwie wielokulturowym.

Bibliografia

- Babiński, G. (2002). Przemiany pograniczy narodowych i kulturowych – propozycje typologii. W: R. Stemplowski, A. Żelazo (red.), *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna u progu XXI wieku* (ss. 13–30). Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.
- Barbier, J. M., Marynowicz-Hetka, E. (2021). „Myśląc transformacje” – wprowadzenie w problematykę. *Nauki o Wychowaniu: Studia Interdyscyplinarne*, 13(2), 15–19. DOI: 10.18778/2450-4491.13.02.
- Barth, F. (2006). Grupy i granice etniczne: Społeczna organizacja różnic kulturowych. W: M. Kempny, E. Nowicka (red.), *Badanie kultury: Elementy teorii antropologicznej: Kontynuacje* (ss. 348–377). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bokszański, Z. (2005). *Tożsamości zbiorowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brubaker, R. (2009). Ethnicity, race, and nationalism [Pochodzenie etniczne, rasa i nacjonalizm]. *Annual Review of Sociology*, 35, 21–42. DOI: 10.1146/annurev-soc-070308-115916.
- Castells, M. (2007). *Społeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chua, R. Y. J. (2018). Innovating at cultural crossroads: How multicultural social networks promote idea flow and creativity [Innowacje na pograniczu kultur: Jak wie-

-
- lokulturowe sieci społecznościowe promują przepływ pomysłów i kreatywności]. *Journal of Management*, 44(3), 1119–1146. DOI: 10.1177/0149206315601183.
- Gąsior, M. (2019). Namysł nad kulturą w kontekście transnarodowości. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 2(172), 305–318. DOI: 10.4467/25444972SMP.19.027.10853.
- Jenkins, R. (1997). *Rethinking ethnicity: Arguments and explorations* [Ponowne prze-myślenie etniczności: Argumenty i poszukiwania]. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications.
- Kaiser, R., Nikiforova, E. (2006). Borderland spaces of identification and dis/location: Multiscalar narratives and enactments of Seto identity and place in the Estonian-Russian borderlands [Pograniczne przestrzenie identyfikacji i dyslokacji: Wieloskalarne narracje i urzeczywistnienie tożsamości i miejsca Seto na pograniczu estońsko-rosyjskim]. *Ethnic and Racial Studies*, 29(5), 928–958. DOI: 10.1080/01419870600813975.
- Kelly, K. (1995). *Out of control: The rise of neo-biological civilization* [Poza kontrolą: Rozwój neobiologicznej cywilizacji]. Menlo Park: Addison-Wesley.
- Łukowski, W. (2006). Lokalny i uniwersalny wymiar konstruowania ojczyzny: Przypadek Stowarzyszenia „Wspólnota Mazurska”. W: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: Różnorodność miejsc i czasu: Praca zbiorowa* (ss. 47–67). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Muszyńska, J. (2014). *Miejsce i wspólnota: Poczucie wspólnotowości mieszkańców północno-wschodniego pogranicza Polski: Studium pedagogiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Nikitorowicz, J. (2004). Wartość międzykulturowości. W: A. Szerląg (red.), *Edukacja ku wartościom: Praca zbiorowa* (ss. 83–96). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Nikitorowicz, J. (2019). Tolerancja i patriotyzm w edukacyjnym procesie kształtowania społeczeństwa obywatelskiego. *Pedagogika Społeczna*, 3(73), 177–188. DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2019.3.13.
- Pyszczyk, G. (2006). Sąsiedztwo a lokalność: Wstęp do analizy teoretycznej. W: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: Różnorodność miejsc i czasu: Praca zbiorowa* (ss. 246–266). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Sadowski, A. (2020). *Socjologia pogranicza: Kształtowanie się problematyki badań w Polsce po 1989 roku*. Pobrane z: https://old.soc.uwb.edu.pl/Andrzej_Sadowski_Socjologia_pogranicza_Wyk%C5%82ad_inauguracyjny_2020.pdf.
- Straczk, J. (2006). Kulturowe zróżnicowanie pogranicza – koncepcje badawcze. W: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: Różnorodność miejsc i czasu: Praca zbiorowa* (ss. 145–163). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Suzuki-Crumly, J., Hyers, L. L. (2004). The relationship among ethnic identity, psychological well-being, and intergroup competence: An investigation of two bira-

-
- cial groups [Związek między tożsamością etniczną, dobrostanem psychicznym i kompetencjami międzygrupowymi: badanie dwóch grup dwurasowych]. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 10(2), 137–150. DOI: 10.1037/1099-9809.10.2.137.
- Szerłaż, A. (2013). Narodowy dualizm w codzienności polskich rodzin na Wileńszczyźnie. W: J. Nikitorowicz (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm: Ku jakiej tożsamości kulturowej?* (ss. 190–214). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Szerłaż, A. (2021). *Międzykulturowość w przestrzeni wileńskiego pogranicza kultur: Pedagogiczne studium codzienności młodego pokolenia Polaków*. Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Szerłaż, A. (2023). Nowe obywatelstwo i patriotyzm na pograniczu kultur: Międzykulturowy kontekst. *Edukacja Międzykulturowa*, 22(3), 52–63. DOI: 10.15804/em.2023.03.03.
- Szerłaż, A. (2024). Przestrzeń pogranicza kulturowego: Granice, uwspólnianie światów, tożsamościowe i ojczyźniane konotacje. *Wychowanie w Rodzinie*, 31(1), 13–30. DOI: 10.61905/wwr/188655.
- Szerłaż, A., Urbanek, A., Gandecka, K. (2021). Three strategies for describing social interactions of adolescents in a multicultural environment – indicators for the quality of life research [Trzy strategie opisu interakcji społecznych nastolatków w środowisku wielokulturowym – wskaźniki badań nad jakością życia]. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(15), 8166. DOI: 10.3390/ijerph18158166.
- Śliwerski, B. (2017). Teoretyczne podstawy wiedzy o kształtowaniu postaw patriotycznych. *Edukacja Zawodowa i Ustawiczna*, 2, 47–65.
- Theiss, W. (2001). Mała ojczyzna: Perspektywa edukacyjno-utilitytarne. W: W. Theiss (red.), *Mała ojczyzna: Kultura, edukacja, rozwój lokalny* (ss. 11–22). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Waldenfels, B. (2002). *Topografia obcego: Studia z fenomenologii obcego*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Witkowski, L. (2020). Transformacje i ich dylematy – między dynamiką i strukturą procesualności. *Chowanna*, 2(55), 1–22. DOI: 10.31261/CHOWANNA.2020.55.02.
- Witkowski, L. (2023). Edukacja w trosce o „efekt pogranicza” międzykulturowego (panorama tropów i profili humanistycznych w retrospekcji). *Edukacja Międzykulturowa*, 3(22), 17–39. DOI: 10.15804/em.2023.03.01.
- Wojakowski, D. (2006). Kultura lokalna, czyli węzeł symboliczny: Z doświadczeń badacza współczesnych społeczności pogranicza wschodniego Polski. W: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: Różnorodność miejsc i czasu. Praca zbiorowa* (ss. 127–144). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.

Yampolsky, M. A., Amiot, C. E., de la Sablonnière, R. (2013). Multicultural identity integration and well-being: A qualitative exploration of variations in narrative coherence and multicultural identification [Integracja tożsamości wielokulturowej i dobre samopoczucie: Jakościowa eksploracja różnic w spójności narracji i identyfikacji wielokulturowej]. *Frontiers in Psychology*, *4*(126), 1–15. DOI: 10.3389/fpsyg.2013.00126.